

Současné období vysoké inflace odhalilo nepříznivé nastavení českého penzijního průběžného systému. To z něj dělá břímě společnosti a ohrožuje dlouhodobou udržitelnost důchodů ještě předtím, než na nás dolehne demografie odchodem silných ročníků do penze. Přípravovaná vládní reforma tak do značné míry musí řešit krátkodobá (inflační) i dlouhodobá (především demografická) rizika spojená s historicky nízkou porodností, která se během patnácti let propíše do důchodového účtu.

Podívejme se nejprve na krátkodobé, ale systémové problémy důchodového systému, které za poslední rok vyplavaly na povrch.

Výdaje na důchody se kvůli garantované kompenzaci inflace odtrhly od příjmů penzijního systému, které určuje vývoj mezd. Je to jednoduchá trojčlenka, kdy valorizace pokryjí důchodcům skoro celý růst cen, ale příjmy z důchodového pojištění jsou navázané na vývoj nominálních mezd. Příjmy tak v letech 2022 a 2023 zdaleka nepokryjí výdaje. Vysoké valorizace navíc v systému zůstávají velmi dlouho a vytvářejí nespravedlnosti v poměru výše důchodu k průměrné mzdě. Ten se u důchodců se stejnou pracovní historií může výrazně lišit podle toho, jestli do penze odešli v té nejvýhodnější chvíli, nebo ji prošvihli.

Nově přiznané důchody se totiž valorizují bez ohledu na to, v jakém období kalendářního roku o ně zažádáte. Loni to znamenalo, že bylo výhodnější požádat o důchod v daný rok a nečekat na další, nebo přespršití. Výsledkem je 120 tisíc žádostí o předčasnou penzi (s možným odkladem nástupu) za rok 2022. Výhodnost valorizace se týká i jich, v tomto mají úplně stejná pravidla jako ty řádné.

Nový lednový důchodce tak dostane výrazně nižší penzi než prosincový nový důchodce, i když mají identickou historii na trhu práce. A stačí, že se narodili o pár týdnů dříve, či později. Nebo četli jiné noviny. Tento rozdíl, který je u průměrného důchodu 2500 korun měsíčně, se dlouhé roky nesmaže. Nával předčasných důchodů také znamená úbytek pracovní síly na trhu práce, což bude mít další dopad do mzdové inflace. Samotná navýšení důchodů jsou během vysoké inflace rozprostřeny do mimořádných a řádné lednové valorizace. Mimořádné valorizace se týkají jen procentní výměry (nad základ, který byl v roce 2022 3900 korun). Řádná valorizace se týká celého důchodu, kdy se základní výměra zvyšuje podle nominální průměrné mzdy s tím, že celkový nárůst penze musí odpovídat inflaci a jedné polovině růstu reálných mezd. Důležitým nevhodným dopadem tohoto nastavení valorizací je, že v době vysoké inflace se vyšší důchody zvyšují procentně více než ty nižší. Mají tak nahrazovat nízkou míru zásluhovosti při přiznání důchodu, ale v úplně nevhodnou dobu. Rychlý růst cen tedy odhalil řadu skrytých problémů českého důchodového systému, které vedly k odlivu pracujících z trhu práce a vytvořily nevhodné a nespravedlivé rozdíly.

Závislost na zaměstnancích

A jaké jsou dlouhodobé bolesti, které nejsou spojené s inflací, ale jsou též naléhavé? Příjmy prvního pilíře dýchají s odvody na sociální pojištění. Jejich objem je dán jednak počtem pracujících, ale také možností vyhýbat se placení vysokých sazeb důchodového pojištění z příjmů na trhu práce. V tomto kontextu je nutné připomenout v mezinárodním srovnání neobvykle vysoký a dále rostoucí podíl osob samostatně výdělečně činných, které platí na

odvodech výrazně méně než zaměstnanci. A důchodový systém jim co do získaného důchodu garantuje větší návratnost těchto odvodů než zaměstnancům. Díky této disproporci se (podobně jako díky inflaci) může průběžný systém dostat do problémů dříve, než do důchodu půjdou silné ročníky Husákových dětí. Dále je tu nefunkční třetí pilíř, který nemá šanci vyrovnat rizika spojená s prvním průběžným pilířem. Navíc se ho nedostatečně účastní ti, pro které měl dávat největší smysl – nízkopříjmoví pracující a OSVČ. Důchodové fondy a pojištění tak neplní funkci, pro kterou tento pilíř dostává veřejnou podporu.

Je to i proto, že skladba portfolia a výnosnost fondů je nedostatečná. A také kvůli tomu, že výběr úspor se děje pomocí jednorázového výběru, což odporuje principu pojištění na dožití. Cílem třetího pilíře by mělo být motivovat pravidelné spoření u těch, u kterých důchod nebude dostatečný, jako přípravu na čerpání pravidelné anuity – důchodu. A konečně: jednoduše předvídatelný příliv Husákových dětí do důchodového systému by se měl řešit s dostatečným předstihem, protože jinak mohou finanční trhy v jednu chvíli vyhodnotit rozpočtovou situaci České republiky jako nestabilní a omezit možnost se s mezigeneračním dluhem v důchodovém systému vypořádat. V konci se bude muset řešit jak úpravou důchodového věku a postupným snižováním náhradového poměru, tak zavedením nových příjmů do průběžného systému. Politici se mohou přít o intenzitu těchto přístupů, ale jen těžko se jeden z nich bude moci zcela vynechat. Úkolů je více než hodně, dál se problém odkládat už nedá (mnohé se promeškalo) a nelze se obejít bez širšího společenského a politického konsenzu. Přejme sobě navzájem i důchodové reformě vše dobré.

Štěpán Jurajda je profesor ekonomie na akademickém pracovišti CERGE-EI, náměstek ministryně pro vědu, výzkum a inovace a člen poradního týmu pro přípravu důchodové reformy.

Filip Pertold je ekonom z akademického pracoviště CERGE-EI a zástupce výkonného ředitele think tanku IDEA.

- V období vysoké inflace se výdaje důchodového systému výrazně vzdálily od jeho příjmů.
- Výdaje jsou totiž závislé na inflaci a příjmy na důchodovém pojištění.
- Současný způsob valorizaci navíc vytváří nespravedlnosti.